

Urfugl, *Lyrurus tetrrix*

Den blankskinnende blåsorte hane har snehvide dækfjer under en lyreformet hale, den mindre høne er brunlig med sorte tværbånd. Urfuglen var indtil midten af forrige århundrede en alm. ynglefugl på de midt- og vestjyske heder. »Megen hede og megen ro vil denne fugl have; den foragter mennesket og afskyer agerdyrkning; ensomhed er den en livsbetingelse, og selv om den var absolut fredet ville den dog svinde bort alene på grund af agerdyrkning« *S. H. A. Rambusch* 1913 (1); nu findes kun få par tilbage på to-tre af de største jyske hedeområder.

– Danmarks Dyreverden 6, 278-86.

Urfugl, -hane, -kok, -høne 1584ff (2), også *or-, år-fugl, -kok, -høne*, gammeldansk *wrhanæ*; lån fra middelnedertysk *urhane* (auerhahn), hvor forledet svarer til oldnord. *orri* 'urhane', af germansk *urzan* 'handyr, avler' (3) vel på grund af hanens ubændige parringsdrift (4), omtydet til *åkok* 'åhane' SSlesvig (5).

I 1400-t som persontilnavn *Urkok* (6); indgår i de sønderjyske marknavne *Årkokfeld* 1791 *Oksenvad*, *Årkok Ertebjerg* på Als (7).

Urhane og *-høne* i mange adelige segl 1400-1500-t, således for rådmand *Lars Urkok* i Kolding (8); *urhane* i våbnet for de jyske uradelslægtter *Urkok* og *Hørby* i 1400-t, tre *urhaner* (»Moltkefugle«) i grevskabet *Moltkes våben* fra 1600-t (9). *Urhane(r)* i *Brande kommunevåben* 1942ff, *Viborg amtskommunes våben* 1959-70 og *Karups kommunevåben* 1975ff.

Birkehøne 1600-t (10) og *skovhøne* 1797ff (11), der var i ældre tid mere skov på heden; staten anlagde 1740 *Birkehønegården* i *Nyerup NSjælland*, men opdrættet mislykkedes (12).

Kværkok (querkok) *Mors* 1811 (13), *lyre(n)* (14) og *lyrekok* (15), *skronnikok* *Ejsing* (16); af *St. St. Blicher* 1836 kaldt *konsistorialråden* (indtil o. 1850 en titel tildelt fortjentsfulde præster) fordi hanen ser ærværdig ud i sort og hvidt, blandt jægere også *provsten*, *ekscellencen*, *kongen*, *gammellekokken*, *pladshannen* (17), »jydernes konge« (18). *Grønland: akigssiussarssuak*.

LITTERATUR: (1) 318 115; (2) 434 4,686; (3) 659 25,1468; 626 443; (4) 892 9f; (5) 66 2,342; (6) 363 2.2,1162; (7) 156 4, 370 og 7,187; (8) 849b 27; (9) 2 117,112,363,527,534; (10) 434 1,204; (11) 659 25,1468; 451 237; 383 1,220; (12) 161 1, 70; (13) 770 143; (14) 287 58; (15) 632 36; (16) 423; (17) 659 11, 17; 76 72; 892 97; (18) 583f/23.

ADFÆRD OG JAGT

Om sommeren, fra *Valborgsdag* [1/5], da leger de, dog ej naturligt som andre fugle, men hanen, når han vil være lystig, bruser ud som en kalkunsk hane og skogrer, imidlertid falder sæden fra ham, som hønsene går efter og pikker op, hvoraf de får æg. Når han skogrer hvisler han som en hugorm og er midlertidig ganske blind. Det tager skytten vare på og giver ham sin rest. Når han vil skyde dem rider han ud om aftenen og ligger i marken om natten. Det første det gryer ad dagen begynder hanen at skogre, så han kan høres en god fjerdingvej, men skytten rider efter skogret, og det er sådan en tåbelig fugl, at når en af dem er skudt og bliver liggende på stedet, da forsamlers alle de andre sig, som er deromkring, og således bliver skytten til del. Kødet er meget lækkert (*Peder Syv* o. 1700; 1).

En præsteindberetning fra *Grindsted* 1766 lyder: Om foråret, når urkokken skogrer, passer de, som har lyst at skyde ham, på hvor deres skoggerplads er, at gøre sig en hytte med nogle huller i at lægge sig i og have flinten [bøssen] ud af et af hullerne. Når nu kongen, som er den første mand [hane], der kommer i dagbrækningen på skoggerstedet, falder, skal de give nøje agt på ham, at de ikke skyder ham. Han kalder de andre unge kokke i mosen på en halv mils distance omkring sig, og de kommer to og tre i flokken og falder omkring ham, derpå begynder [han] at slå vinger som en kalkunsk hane, og han dækker alt sin sorte krop med sine hvide rumpefjer, at der næppe er nogen sort fjer at se på ham. Den røde kam, der sidder ved hans øjne, bliver mangfoldig stor og oppustet, så den sidder som en krone oven på hans hoved. Så skogrer de og hugges med hverandre. Jeg skal opløse en knude for jægermestre og jægere, som jeg har hørt disputere, at urkokken ikke drænger urhønen, men at hendes æg skulle blive frugtsommelige af en slags kvalster [tyk slim], som skulle falde af urhanens hals, når han skogrer, som hunnen skulle opsamle. Men det forholder sig ikke sådan, thi urhanen drænger virkelig hønen, som er til stede ved siden af skoggerpladsen, og så snart hun er drænket flyr hun sig vej, og når hun vil drænkes søger hun virkelig skoggerpladsen, dette kan bevises med mange vidner (2).

Urfuglen omtales 1879 som jagtens vigtigste fuglevildt i jyske hedeegne, »med held kan der endnu holdes en fornøjeligt jagt på disse fugle« (3). Jagtforordningen af 1840 gav urfuglen en fredningstid fra 1. februar til 1. august, 1879 blev den totalfredet, efter 1885 havde hanen en jagttid, 1931-42 endda to perioder (15-31/7, 18/9 – 31/12), nu må hanen jages 16/9 – 31/10, hønen er totalfredet.

Skogrende urhane. BIOFOTO/Arthur Christiansen.

Vildtsmagen skal skyldes, at den æder mange revlinge-bær (4); man spiste den stegt, og de brogede halefjer pyntede en jægerhat (5).

LITTERATUR: (1) 170 1909,66; (2) 464f 5, 32; (3) Opfindelsernes Bog 3, 436,452; (4) 186 42 (o. 1850); (5) 599 19423 (Haderup s. NVJyll.).

En købmand blev plyndret for 300 dukater og myrdet mellem Ringkøbing og Varde. Gerningsmanden forsvandt. Nogle jægere sad på en kro og pralede af deres skydefærdighed. En af tilhørerne sagde, at det var intet imod hans bedste skud, han havde skudt en urhane med 300 guldfer i halen. Da faldt der tre dråber blod fra hans næse ned på bordet, og så vidste man at han var morderen. I en anden version faldt han i søvn og røbde sig i

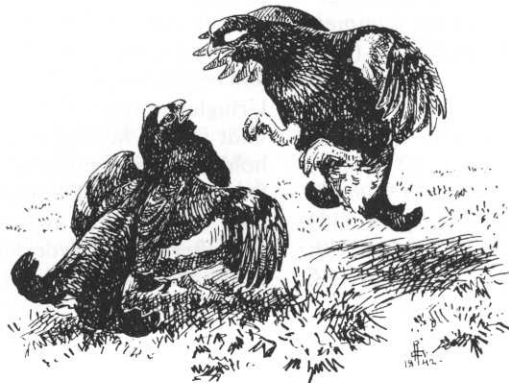
drømme med at sige: Jeg skød engang en kok i Nærild Dale, · han havde syv gyldener under sin hale (1).

Talemåder: han er så rød i hovedet som en urkok i røven (Malt; 2).

Hans mandfolkepragt er holdt i de tavse jyske farver af fornemt gråt og tungsindigt blåt *Kaj Munk* (3).

Årkokken skogrer i sin tid · når det lider mod sommer blid *H. Justesen Ranch* 1630 (4); en urkok gol · i dagningen mod gylden sol · alt på den brune hede *N. F. S. Grundtvig* 1815.

LITTERATUR: (1) 534c 175f; (2) 212c 3,982; (3) 383f26; (4) 702 357.

Urkokke på skogrepladsen tegnet af Leif Ragn-Jensen i *Kaj Westerskov: Urfuglen*, 1942.